

Táltos-utódok Bátyán

Kevesen tudják — pedig úgy van —, hogy a Sárköz Duna-kétparti terület, s nemcsak Tolna megyei Sárköz létezik, hanem Kalocsai is. Ez utóbbiban található *Bátya* község, amely azért a legöregebb település, mert még a közeli *Oregcsertőnek* is *bátya*.

Ha a szomszédos helységek nem is tudják ilyen szellemes szójátékban megfogalmazni elsősültségüket, ősiségére az egész Sárköz joggal büszke. *Győrffy György* e tájon gyanítja az Árpádok eredeti szállásterületét,¹ *Erdői Ferenc* szerint „A dunamelléki társadalom élete nem szakadt ketté a török hódoltsággal...”,² *Bárh János* pedig legutóbb levéltári adatokkal bizonyította a népesség egy részének „táji kontinuitását”.³

A múlt század közepéig a víz szabta meg az itt lakók életét épp úgy, mint például a Sárreten, Bátyán a vízzel okosan gazdálkodó, gátakat emelő, fokokat ásó,⁴ tavakat létesítő halász, pákász népnél alig jutott hely a határban földművelésre. A mocsári erdők közül kiemelkedő hátakon kezdtek kertészkedni, s a kertek sarkában állatfeleltető téli szállásokat emeltek. Az úrbéri perben, tehát a legelő felosztása előtt a *bátyai bíró* így beszélt: „... több mint 2000 darab ló és szarvasmarha... még pedig egyedül a nép és nem a közbirtokosság kezén létezik”.⁵

Ez az életmód, amely évszázadok alatt alig változott, pogánykori hitvilágunknak sok elemét megőrizte.

Állításom merésznek tűnhet, ha a község mai lakosságát — kétnyelvűsége miatt — teljes egészében délszlávnak minősítjük. Kétségtelen ugyanis, hogy a XVIII. század folyamán lassanként behúzódó katolikus délszlávok magyar őslakosságra telepedtek, s velük házasodás útján elvegyültek.⁶ A névanyagának mintegy 60%-a ma is magyar. Gyönyörű régi stílusú pentaton dalaik és a táltos-hiedelmek gazdagsága szintén a magyar hagyományok fennmaradását bizonyítják.

„Rácul tátos, magyarul garabonciás” — mondják, de a tátos a hiedelemmondák szerint nem tud rácul. „Mikor nagy zivatar, vagy nagyon rossz idő, nagyon zörgött nyáron, akkor szokták mondani: András, ne tarts erre! Magyarul szokták mondani. Olyankor szokott lönni vagy nagy eső, vagy jég, mikor úgy hirtelen szokott felhő jönni. Volt olyan, aki azt mondja: Ne kásze rugat! (Ne csúfolódj!)” Az elhárító szavak kiabálóját rácul figyelmeztetik, hogy a tátos ne értse.

Bátya néphitének gyűjtése közben sűrűn előkerült a természetfölötti hatalommal rendelkező *Tupcsia testvérek* neve, akik mint *tudós*⁷ pásztorok sok csodálatos dolgot műveltek, de híressé váltak gyógyításaik révén is.

¹ Győrffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. 161. old.

² Erdői Ferenc: *Futóhomok*. Bp. é. n. 196. old.

³ Bárh János: *Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében*. In.: *Cumania*. Kecskemét, 1974. 286. old.

⁴ A fok az ártéri népi vízgazdálkodás szakszava. Jelentése megegyezik *Andrásfalvy Bertalan* meghatározásával. Eszerint: „Eredetileg azt a mesterséges, emberkéz alkotta átvágást jelenti, mellyel a folyóvíz mentét közvetlen kísérő magasabb hátat, természetesen gátat megnyitották, hogy a víz kijuthasson a völgy egész árterületére, illetőleg apadáskor ezen keresztül visszafolyhasson a mederbe. A fokok tehát elsősorban csatornák... A fok szó átmenet a fok által vizet kapó nagyobb medrekre, holtágakra is.” *Andrásfalvy Bertalan*: *A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása*. Bp. 1973. 12. old.

⁵ Pest és Nógrád megye Állami Levéltára (PmL) Bátya község úrbéri pere. *Ellenbeszède Topcsia Pál*, mint Bátya község bírájának 1859.

⁶ Bátya lakói magukat magyarnak vallják, nyelvüket rácnak nevezik, mindannyian katolikusok. Az 1713-ös összeírás névanyagának 80%-a, az 1720-as összeírásénak 65%-a, a 1770-es Urbárium névanyagának pedig már csak 80%-a magyar. A *Historia Domus*ból kiderül, hogy a XVIII. században az előjáróság büntetés kiszabásával tiltotta a lakosságnak a templombajárását, amikor ott magyar pap misézett!

⁷ A nép régi szóhasználatára szerint a tudós természetfölötti képességekkel rendelkező személy.

Az 1859-es Pásztor-összeírás⁸ 14 bátyai pásztor nevét őrizte meg, közülük a név hasonlósága miatt a mondák hőseinek azonosítása céljából négy jöhet számításba: „Tuptsih Pál juh nyáj bujtár, Tuptsih János juh nyáj bujtár, Tuptsia Sándor csikós számadó (Bátya község ménés számadó) és Tuptsia János (dik) községi baromszámadó.”

A név kétségtelenül a török *topcsi* (tüzér) délszlávosított formája. Ma is sokan viselik Bátyán ezt a nevet. (Gyakori török eredetű név még itt a Haszán. Mindkét név viselőinek ősei a hódoltság idején itt élő törökök vagy a törökök szolgálatában álló délszlávok lehettek.) A tudós pásztorok leszármazottait a Pajika belső keletkezésű⁹ ragadványnév alapján könnyen megtaláltam. Tőlük tudtam meg, hogy az előbb említett négy név közül az utóbbj kettő az ősiük. A János neve után zárójelben szereplő dik szó a ma is élő *Dikela* külső keletkezésű¹⁰ ragadványnév rövidítése. En a szót cigány eredetűnek tartom, s szerintem látót jelent, viselőjének természetfeletti hatalmára utal.¹¹

Nézünk ezek után a nyomozásnak is beillő gyűjtés adataiból néhányat. *Merkó Péter* (sz. 1895): „Ezeknek a Pajikáknak az egész családjuk pásztor vót. Az apjuk is az vót.” *Tihanyi* (Tupcsia) *József* (sz. 1882): „Az öregapám is pásztor vót, az apám is. A János bácsi nem vót az, csak gyógyítani tudta a jószágot. Öregapám 103 évig élt.” *Tarjáni* (Tupcsia) *Józsefné* (sz. 1894): „Három testvér vót. *Tupcsia Sándor*, a gulyás, *Tupcsia János* az vót egy ilyen öregember, itthon dógozgatott. *Tupcsia Máté* a *Tihanyi Jóska* bácsinak az apja. Az is itthon dógozgatott...” *Gregority Jánosné* *Tupcsia Mária* (sz. 1099): „Az én nagyapám gulyás vót. Hárman vótak testvérek. Nagyapám *Tupcsia Sándor*. Testvérei *János*, *Máté*. A *Tupcsia János* tudott gyógyítani, *Gyógyító János* bácsinak hiták, rácnevük *Pajika*, valamikor *Dikelának* is hiták.”

A pásztorok általában, a Pajikák meg különösen a maguk törvényei szerint éltek. Sándor kapcsolatát a betyárokkal csakugy emlegetik a hozzátartozók, mint tréfás kedvtét. Egyszer is a szemlére érkező főszolgabíró a községi bíró mellől így szólt hozzá a legelőn: „No, öreg, ha el tudja dudálni a bíró bácsinak a nótáját, adok öt forintot.” *Mire Sándor* elkezdte:

*Megdöglött a bíró lova,
Lenyúzta a bíró maga,
Sáré, dudaré, bíró uram feláll-é,
Fel.*

No, de hát miben is nyilvánult meg a Pajikák természetfölötti hatalma? Mintha egyetlen táltos vonásai osztódtak volna el bennük háromfelé. A történetekben találunk adatot a passzív kiválasztódásra,¹² az elrejtezésre, a felhőkön való utazásra, esőcsinálásra, varázslatos ember- és állatgyógyításra, oldó és kötő praktikára,¹³ de a boszorkányoknál szokásos tudomány-átadásra is.

„A *Pajika* dedő (nagyapa, öregember), az öreg *Tupcsia* két sor foggal született, és azáltal tudott babonázni, vagy mi, én nem tudom. Aki foggal születik, azt mondják, táltos vagy jósló. Az öreg *Tupcsia* nem vót táltos, nem annak mondták, hanem boszorkányosnak, de éppen úgy szokott csinyáni, mint szokták a táltosul is mondani” — mesélte a 75 esztendős *Markó Tamás*.

Mátéról a fia így nyilatkozott: „Az én apám hét évig szopott, 85 éves koráig nem vót beteg...” *Tarjáni* már úgy tudja, hogy „*Tupcsia Máté* 12 évig szopott, de mindig is egészséges vót holtáig.”

A további történetek egyikében-másikában már lehetetlen megállapítani, hogy a három testvér közül melyikről is szólnak. A táltosság gyanúja mindenesetre ott lebe-

⁸ Kecskeméti Állami Levéltár (KÁL) Bátya Községközi iratok. Névszerintű összeírása azon számadó pásztoroknak stb. 1859.

⁹ Belső keletkezésű ragadványneveknek nevezem a családnév vagy keresztnév eredetűeket. Pl. a *Pajika* a *Pajikából*.

¹⁰ Külső keletkezésű ragadványnév az illető testj hibájából, vele történt nevezetes eseményből, szavajárásából stb. keletkezett, a csúfnevhez hasonló, de itt egyiket sem tekintük csúfnevnek, öntudattal viselik, sőt nemegyszer csak ezen a néven ismerik egymást.

¹¹ *Látó*, v. ö. halottlátó, valamint *Pais Dezső*: A néző és a látó (A sámán teljesítményei közül 1.) In: A magyar ósvallás nyelvi emlékeiből. Bp. 1975. 250–255. old.

¹² A magyar néphitben és a rókon népek hitében a táltosságra (sámánásra stb.) születni kell. Csak az alkalmas rá, aki fölös számú csonttal született. *Dlőszegi Vilmos*: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958. 17–68. old.

¹³ A község néphitében a táltos-hiedelemkör mozzanatai különböző természetfölötti hatalommal rendelkező személyekhez kötődnek. Pl. tudós kocsls, boszorkány, jávas, tudós pásztor. L. d. *Fehér Zoltán*: Bátya néphite In: *Folklor Archívum* 3. Bp. 1975.

¹⁴ Kötő és oldó praktikában a rontást és a rontás feloldását értem.

gett körülöttük már csak azért is, mert irányítani tudták az időjárást, kapcsolatban álltak a táltosokkal.

Markó Tamás bácsi mesélte: „A tátos... ujan lóforma vót a feje. Ki így látta, ki úgy, mer az változó. Ez ujan, ez a tátos, hogy föl száll a felhőbe, és akkor ott elváltozik, megin egy másik alakba száll le, mint ember. Ez is ujan vót, mint az öreg Tupcsia bácsi, akivel ű cimboráskodott, vagy jóba vót. Ez is a föl hőknek is parancsolt. És ahol pihent e is, ottan eső, csapadék nem vót. Körülötte körülbelül húsz méter körbe ott eső nem vót. Ennyit tudott a társa is, vagyis ez a tátos is.”

A következő történetben az eltűnés és az alvás talán a táltosokat jellemző önkivületi állapot, a rejtezés emléke, de már erről nem tudnak. „Hallottam, hogy el szokott tűnni, pláne ujan kor, amikor rossz idő következett. Szokta mondani... ű Andrásnak nevezte és a felhők felé fölállva hangos szóval kiáltotta: András! Mezőknek, völgyeknek, vizeknek, erdőknek! Hogy a rossz idő arra távozzon. A hangja után tíz perc múlva a felhő ketté szakadt, eltávozott. Ha pedig véletlenül az eső jött, vagy a rossz idő, ű meg valahol pihent, lefeküdt és ott aludt, mindenfelé bőven vót eső, de az ű környéke körül száz maradt a föld.” (Markó T.) Az elrejtés hiedelmének aktualizálását gyaníthatjuk még néhány adatból. „Mikor elment, eltűnt, azt szoktuk mondani, elment ujanok közé ű is. A rosszak közé, boszorkányok közé.” (Sáfrán Józsefné 62 é.) „Mer ez ujan vót, hogy éccaka elment a Hortobágyra meg vissza...” (Harangozó Ferenc 60 é.)

A 73 éves Sáfrán István szerint a „högys” sapkáját mindig a hóna alatt hordta Pajjka dedó, s „káromkodásában” „Az a ragyogó napot!” emlegette. Szarvas Istvánné (sz. 1899) szerint a boszorkányoknak egyedül a nap fölött nincs hatalmuk. Ez magyarázóna talán az elhárító jellegű „káromkodást” annál is inkább, mivel gyógyító műveletek végzése közben hangzott el. „Ennek a bácsinak, akit én eltartottam — meséli Markó Péter —, vót egy tehene. Oszt elment a tej tülle, oszt panaszra ment. És akkó elgyűrt ide Tupcsia Jani. Mindjárt elkezdte: Majd visszagyűrt, ne félj semmit. Hozzá egy új szőget! S akkó megmutatta az istálló közepit. Verje be. Mikor fej, fog a tehén hugyozni. Legyen készenletbe vasella meg egy köröseprű. Mikó hugyozott, oda kellett tartani, vasellával megszurkálni. Mikor megfejte, akkor kifelé a küszöbön kétszer, kétszer befelé, amibe sejtte. A tejet le kellett borítani egy tiszta fehér ruhával. És harmadnap visszagyűrt a tej. A sóprút, amire vizelt a tehén, oda kellett dobni és vasellával szurkálni. Az vót a boszorkány.”

Néha el sem ment a beteg jósághoz. „Csak annyit kérdezett: Milyen szőrű a csikó, és a jeleket. Megmondtam neki, hogy milyen jelek vannak rajta: hóka, kesely, hogy mēn csikó volt. Azt mondta az öreg nekem: Fiam, eriggy haza, mire hazaérsz, addigra a csikó játszik veled. Ugy is vót.” (Markó Péter 67 é.)

Markó Tamás bácsi 1961-ben így beszélt: „Ha baj vót a jósághoz, valami baj érte, megnézte, elmentek érte, és ő meggyógyította úgy, hogy másnap a jósághoz nem megy. hát hol jártál te, hogy megbetegedél? Megmonda a gazdának, hogy vigyázzon rá, másnap helyregyűn a tehén. De nemcsak tehén, akár borjú, akár ló, neki mindegy vót gyógyítani. Hozott neki füvet ilyen kis katulyába. Vót neki fű vagy valami szemétféle. Nem mondta meg, hogy mi az, miből szedte össze. Mikó a teje elfogyott a tehénnek, akkó szokta megsimogatni a tehenet. És meg szokta fenyegetni: „Megálljatok ti boszorkányok! A tejet elvittétek! Majd vigyázzatok, máskor ne gyűjjetek ide, mer ellátom a bajotokat! Megfenyegette őket. Mikó a gazda kiment fejéshöz másnap, a tehénnek ugyanannyi mennyiségű teje vót, mint azelőtt.”

Nagyidejű emberektől tudom, hogy a múlt században a télen-nyáron legelőn tartott rideggulya a Remenice tó mellett legelt. Erről a töről azt suttogták, hogy sárkány lakik benne, s partján hét évenként bika alakban viaskodnak a jó időért a boszorkányok. Itt állott Tupcsia János csücskös kunyhója is. Jéő Péter (sz. 1897) szerint: „Oda jártak fajszi nők, akiknek neki baja vót. ki tudta gyógyítani.” „Akkor orvos nagyon kevés vót — emlékezik Markó Tamás. Ő (t. i. Tupcsia) abból élt is. Ugyan pénzt nem követelt, csak ha valami élelmet adtak neki, vagy aki akart, pénzt is elfogadott valamennyit.”

Jani bácsi öreg korában már nem pástorkodott. Markó Józsefet (sz. 1907) arra tanította, hogy Gyümölcsoltó Boldogasszonykor vadtüssökkel a gyümölcsfa bőre alá kell szúrni, hogy ne potyogjon le a termés.

„Az öregek mondták, hogy más nem tudta megőrizni a gulyát, csak ű. Más tudta, de tulle nem szöktek el” — meséli Balogh Istránné (67 é.) Vajon mi volt a gulya fölötti hatalmának titka? Erre Perity József (74 é.) válaszolt: „Mielőtt ki nem hajtották a teheneket, mondjuk rá május 5-én vagy 10-én, előtte való 3—4 nappal avval a

pásztoroktyúval, ustorral meg a bottal körüljárta az egész legelőt a szélén." Az ustorban meg a botban bizonyára varázserő lehetett: „...Tupcsia János Dikela... ha ő a botját leszúrta a legelő részébe valahol, ő vigán elmehetett akárhová. A nyáj nem ment széjjel sehova, az ott maradt rakáson mind. Ő mindig kocsmába vót, vagy járt menyecskekékhöz, vagy mulatott akárhol. Akkor, amikor ő meglegeedett a mulatsággal kiment a mezőre, a karikás ostorát megcsapta úgy, hogy durrant. A gulya összegyűlt köréje... Amikor ő kiöregedett... másikat jelöltek oda ki, és aztán kiment ő a másik gulyáshoz. Kérdezte tőle: Hova akarod terelni? Akkor azt mondja: Gyere oda a színhelyre! És ottan fogta a saját karikás ostorát, és durrantott vele. A jószág vak-tába vágatott a színhelyre, oda, ahol űk vótak... Vagy az ustorába vót varázsszó, vagy űbenne." (Markó T.)

A legelő mellett elhaladó kocsikat varázshatalmával messziről megállítani neki gyerekjáték volt. Lássunk az efféle történetekből Sáfrán István (73 é.) előadásában egyet. „... vót ujan eset is, mikor a parádés kocsis ment arra a műúton, akkor megmondta a parádés kocsisnak, hogy nem fog eimenni innen sehova se. A parádés kocsis akkor nem akarta elhinni neki. Akkor mondta neki, üljön föl a bakra, hajtson. Fölült a bakra a parádés kocsis fogta a gyeplőt, hogy hajt, hát cérnaszdiát nem akartak elszakítani a lovak. Helibül sehova se ment, míg az öreg nem csinyát valamit...”

Sándor meg furulyájával végezte varázslatait. „Sándor nádbul csinyát gereblét (furulyát) ... Aztán úgy járta. A tehenek meg úgy mentek taktusra, ű meg utánuk.” (Tihanyi József 80 é.) Tupcsis József (sz. 1920) még többet tud erről: „Pajikina dedó ki szokott menni a disznójárásba. Különleges sípja volt neki. Kettőt-hármat füttyült bele, annyi nyúl szaladt elébe, amennyit kimondott ű. És különleges karikás ustora vót neki, kettőt-hármat durrantott vele, az összes tehenek egy karikába szaladtak, és addig, míg ű nem parancsolta meg, hogy széledjenek széjjel, két-három napot is ott maradtak egy karikában.”

Ha más vidékről való tudós pásztorral találkozott össze Pajika, összemérte vele tudását. Tihanyi bácsi ilyen esetről számolt be: „Elmentek sokszor a kocsmába és viaskodtak. Vótak több emberek, akik tudtak gyógyítani. Egyszer az egyik ember mondta neki: Ha te többet tudsz, mint én, kegy föl a székrül! Azt mondta az öreg-apám: Te még kismiska vagy! Hanem gyere ki az udvarra! Levette a karikást a válláról, egyet csattant vele, és a legelőrül a barom ott vót a kocsmá előtt.”

Harangozó Ferenc (60 é.) Jani bácsiról úgy tudja: „Ű megmondta azt is, mikor fog meghalni. Akkor is halt meg. Kínos Milkának adta át a tudományt.” (Milka néni ragadványneve a tudomány megszerzéséért vállalt kínzásokra utal.)

A ma élő leszármazottak egyike sem pásztor. A családot körülvevő mondakörön már csak mosolyognak a fiatalok. De azért sosem lehet tudni. Hátha volt benne valami! Tihanyi néninek mondja multkor a veje: „Gyerünk a Remenicére (a dűlőbe) kapálni, mer ha mi odamegyünk, mindig esik az eső.”

Hány, de hány csodálatos történetet tudnak az öregek a híres pásztorfamíliáról! Én még dűskáltam benne. Most, hogy írom ezeket, a másfél évtizeddel ezelőtti adatközlőket felidézve, döbbenet látom, már alig él közülük valaki. Legyen ez az írás emlék és köszönet nekik, akik tudásukat megosztották velem, meg Diószegi Vilmosnak, aki rányitotta szemem erre a világra.

Fehér Zoltán

Köszönetdíj című